

Cobelon do roku 1735 a Bankibázár do roku 1744. Na koloniálnych výbojoch sa v tejto dobe zúčastnili aj slobodné mesto Hamburg, dánska Kodaň či švédsky Göteborg.

Tretia časť monografie: „*Vzostup Rakúskeho Prímoria*“ je uvedená kapitolou „Terst-staronové centrum obchodu s Orientom“. Autori v nej popisujú správu tohto starobylého mesta v období stredoveku, aktivity dvorského kancelára Rudolfa Choteka z Chotkova a Vojnína, či používanie tereziánskeho toliara ako menovej jednotky. Venujú sa aj plavbe po Dunaji, obchodu s Osmanskou ríšou a budovaniu rakúskych konzulátov na jej území. Dnes chorváckym mestom Rijeka ako druhým jadranským prístavom sa zaoberá kapitola „Fiume a obchodná spoločnosť Urbain Arnoldt et Compagnie“. Táto súkromná firma založená v roku 1750 prispela k rozvoju mesta, ktoré sa neskôr stalo sídlom Uhorského prímoria ako jedinej zalitavskej časti pobrežia Jadranu.

Štvrtá časť knihy „*Vzostup a pád Cisárskej ázijskej spoločnosti v Terste a Antverpách*“ sa týka snahy o obnovenie obchodu habsburskej ríše s ázijským kontinentom. Kapitola „William Bolts a jeho plány“ rozoberá aktivity tohto obchodníka pôvodom z Amsterdamu, kde sa narodil v roku 1739. Po vstupe do služieb Habsburgovcov zorganizoval v roku 1776 výpravu lode Joseph und Theresia do Indie, pričom Rakúšania v zátoke Delagoa na území dnešného Mozambiku prevádzkovali v období 1777–1781 aj faktóriu.

Kapitola „Cisárska ázijská spoločnosť v Terste a Antverpách“ opisuje jej existenciu v rokoch 1781–1785. Táto spoločnosť, založená cisárom Jozefom II. a sídliaca oficiálne v Terste, mala fakticky svoje pôsobisko v Livorne a jej lode sa plavili do východnej Afriky, Indie aj Číny. Kapitola „Nový vzostup habsburského námorného obchodu“ sa týka hospodárskych vzťahov monarchie od osemdesiatych rokov XVIII. storočia vrátane prieniku do Čiernomoria a obchodu s Osmanskou ríšou. Nevynecháva ani nové obchodné aktivity v Ostende v predvečer okupácie Rakúskeho Nizozemska francúzskou revolučnou armádou, či kontrakty s Indiou, Čínou, Amerikou a kontroverzné obchodovanie s otrokmi pod habsburskou vlajkou.

„*Záver*“ pojednávajú súhrnne o zámorských obchodoch habsburskej ríše. K „*Prílohám*“ patrí zoznam plavidiel vyslaných z Ostende z rokov 1715–1732 a použité pramene. Publikácia *Cisársky orel a vábení Orientu* je významným príspevkom k štúdiu dejín podunajskej monarchie XVIII. storočia, pričom poskytuje takmer úplný záber zámorského obchodu habsburskej ríše z obdobia „veku rozumu“. Je výsledkom podrobného záujmu autorov o skúmanú problematiku a jej kvalitu vystihuje aj použitie veľkého penza materiálov najmä zahraničnej proveniencie zo západoeurópskych archívov.

Rudolf Manik

Christopher Alan BAYLY

Zrod moderního světa 1780–1914. Globální spojitosti a srovnání

Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2020, 570 s., ISBN 978-80-7325-497-1.

Ve 21. století patří globální dějiny již nejen k etablovaným, ale také velmi progresivním proudům historické vědy. Tento přístup, který si klade za cíl postihnout dějiny lidstva

v širších souvislostech a současně oprostít se od přehnaného důrazu na vliv Západní civilizace na vývoj zbytku světa, byl českým čtenářům prezentován doposud jen okrajově. To se změnilo s vydáním obsáhlého komparativního opusu Ch. A. Baylyho o *Zrodu moderního světa let 1780–1914*.

I když práce tohoto britského historika spatřila světlo světa již v roce 2004, tedy ještě o pět let dříve než podobně zaměřená syntéza německého historika Jürgena Osterhammela,¹ stále má českému publiku co nabídnout. A to i přesto, že Bayly s ohledem na svůj celoživotní zájem o dějiny Britského impéria a Indie věnuje v knize jen velmi omezený prostor střední Evropě a soustřeďuje se převážně na anglosaský svět, Indii, Čínu a Japonsko. Právě ty slouží jako hlavní pilíře pečlivě budovaného příběhu epochálních změn od technologických po ideové, které v relativně krátkém časovém úseku zásadním způsobem posunuly vývoj lidské společnosti, respektive společností v různých částech světa. Bayly tento úsek klade mezi roky 1780 až 1914, kdy tyto změny byly natolik rychlé a vzájemně propojené, že o tomto období lze hovořit jako o zrodu moderního světa.

Bayly vysvětluje tento komplikovaný a komplexní proces ve třinácti kapitolách, v nichž se pohybuje napříč prostorem, časem a velmi různorodými tématy od světových revolucí, národních hnutí, mezinárodních vztahů a ideologií po industrializaci, náboženství, umění či ekologii. Jednoznačným pozitivem je skutečnost, že se opírá o – v době vydání knihy nejnovější – odbornou produkci renomovaných historiků a historiček, případně dalších vědců, zejména z oblasti antropologie. Za všechny jmenujme skvělé práce Johna A. Davise pro dějiny italského Risorgimenta a Timothy Charlese Williama Blanninga pro pruské dějiny. Kladně je třeba hodnotit i přítomnost mnohdy trefných ilustrací a užitečných map.

Je nutné přiznat, že se kniha nečte snadno a místy je lehké ztratit se v přemíře detailních informací. Na druhou stranu hlavní teze tohoto na svoji dobu bezpochyby originálního díla jsou jasné od prvních stránek. Je to důraz, kladený na vzestup národních států, které v průběhu 19. století umožnily rychlý rozvoj industrializace a urbanizace a v neposlední řadě i nacionalismu. Právě posilování role státu v mnoha oblastech lidské činnosti napomohlo západní civilizaci získat náskok před zbytkem světa a ten si pak prostřednictvím efektivně organizovaného násilí podrobit či značnou měrou ovlivnit. Právě období kolem roku 1780 považuje Bayly za počátek této velké divergence, a to zejména v narůstajících rozdílech v ekonomické výkonnosti mezi západní Evropou, která stojí v centru autorova zájmu, a zámořskými regiony.

Stát konsolidoval od přelomu 18. a 19. století své síly a čím dál tím více se angažoval napříč kontinenty. Se svými byrokraty a vojáky se stal doslova hyperaktivní a společně s moderními vymoženky typu parního stroje a elektrického telegrafu získal konkurenční výhodu na úkor ostatních. Do druhé poloviny 19. století pak došlo v evropských státech a USA k takovým ideovým, hospodářským a technologickým posunům, že si upevnily dominantní postavení ve světě. Z krize poloviny 19. století, která se v Evropě projevila vlnou revolucí, vzešla většina těchto států silnější a schopnější projektovat svou moc do

1 Jürgen OSTERHAMMEL, *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, München 2009.

zámoří efektivněji než kdy dříve. Díky státům také mohlo dojít k rychlému rozvoji železnic, telegrafu, válečného průmyslu či plánování měst, neboť právě od poloviny 19. století tyto aktivity evropské vlády aktivně podporovaly. Bylo to také v této době, kdy lidé na Západě uvěřili, že jednou provždy učinili rozhodný krok vpřed k modernímu věku; symbolickou událostí v tomto ohledu byla světová výstava v Londýně roku 1851.

Od poloviny 19. století čím dál tím silnější západní státy umožnily transformaci agresivního nacionalismu, který se na počátku projevoval v jejich vzájemném soupeření v Evropě, v „nový imperialismus“. V jeho důsledku došlo nejen k expanzi v zámoří a destrukci domorodých populací a plenění životního prostředí, ale také k ještě větší globální uniformitě pod vlivem evropského umění a ideologií: ve sledovaném období se významně zredukovala rozmanitost společenských, ekonomických a ideových systémů po celém světě a začala se projevovat mnohem větší jednotvárnost. Jako nejkřiklavější příklad uvádí Bayly sjednocování způsobu odívání a vzorců chování, například v politických a diplomatických kruzích.

Další klíčovou tezí je Baylyho tvrzení, že globalizace neprobíhala pouze pod jednosměrným vlivem západní Evropy, ale měla od počátku více center. K jejich vzájemnému působení je proto nutné přihlížet větší měrou, neboť nejen mocenské zájmy, ale i ideje a politická hnutí přeskakovaly mezi zeměmi a kontinenty. A třebaže vliv Evropy postupně sílil, stále platilo, že vývoj v různých částech světa podléhal vzájemné interakci, což dle Baylyho platilo i pro události starého kontinentu v době jeho globální dominance. Jako příklad globální kauzality událostí uvádí autor snahu o posílení moci ve Francii Ludvíkem Napoleonem po roce 1850, která vedla k vypuknutí krymské války o tři roky později, ta pak k modernizaci britské armády, která v Indii vyvolala rozsáhlé povstání v roce 1857. Problémy, které tato vzpoura způsobila vládě v Londýně, pak zase stimulovaly irský radikalismus v Irsku i Severní Americe, neboť někteří Irové viděli v indické vzpouře analogii ke svému politickému boji.

Vícestranný původ trendů ve světové historii a propojenost krizí a reakcí na tyto krize po celém světě jsou reflektovány napříč celou knihou. Jako další významný příklad je možné uvést odpor obyvatel v některých zámořských oblastech, například v Egyptě, vůči nadvládě evropských velmocí. Ten přibližně od sedmdesátých let 19. století stimuloval jejich vzájemné soupeření o nadvládu nad světem, což mimo jiné vedlo i k intenzivnější modernizaci válečné mašinérie a závodům ve zbrojení. Tento efekt bumerangu se pak dle Baylyho projevil i na takzvaném „Velkém zrychlení“ po roce 1890, kdy zhoršení vztahů mezi státy zvýšilo počet lokálních konfliktů a nakonec vyústilo v první světovou válku.

Bayly v neposlední řadě upozorňuje na skutečnost, že mimoevropské oblasti nebyly vždy pouze oběťmi západního imperialismu, ale že se mu někdy dokázaly postavit. I toto je důvod, proč věnuje velkou pozornost dějinám Japonska, které v reakci na tlak USA a evropských velmocí rychle nastoupilo cestu modernizace a záhy se stalo velmocí Dálného východu. Jeho vzestup, stejně jako mocenský rozmach Německa a Spojených států, pak zpětně vyvolával obavy v Británii a Francii o vlastní postavení ve světě a současně západní civilizace z toho, že převaha Západu nemusí být věčná. Tento strach pak celkově přispíval k soupeření všech a nárůstu napětí v Africe a na Blízkém, Středním i Dálném východě.

Je zajímavé, že tato „interakce“ neprobíhala pouze mezi Evropou a okolním světem, ale i mezi dalšími regiony nespokojenými s agresivitou Západu: po vítězství Japonců nad

Ruskem ve válce z let 1904–1905 dostávala novorozenáta v indických vesnicích daleko od bojišť u Mukdenu a Cušimy jména po japonských admirálech a v Habeši se ozývaly hlasy po následování japonské modernosti (s. 485). Tento fyzický a ideový odpor v Asii a Africe pak umožnil vytvoření vlastních národů a vznik vlastní intelektuální modernosti.

V takto tematicky široce pojaté monografii je nanejvýš obtížné vyvarovat se některých faktografických nepřesností, zvláště když její autor v zájmu obhajoby svých tezí odkazuje na mnoho velmi detailních událostí a procesů. V některých případech je však obtížné s Baylym souhlasit, například s tím, že se Napoleon I. v letech 1806 až 1809 „zoufale snažil přiženit se do rakouského královského domu“, neboť ve skutečnosti tehdy snoubenku hledal v Petrohradě (s. 154). Velmoci také neuznaly nezávislost Řecka ve dvacátých letech 19. století, ale až v roce 1830, respektive 1832 (s. 155). Dle Baylyho Velká Británie a Francie zmařily plány egyptského místodržícího Muhammada Alího na expanzi do Palestiny, ovšem toto tvrzení je pravdivé pouze pro Velkou Británii, Francie jej naopak podporovala (s. 144). Rakouští vojáci také nevstoupili do Bosny v roce 1879, ale již o rok dříve (s. 383). A když Victor Hurno v roce 1885 zemřel, nemohly po něm být „pojmenovány bulváry a ulice po celém Francouzském císařství“, neboť Francie již byla opět republikou (s. 388).

Pochopitelně s ohledem na charakter celého díla nejsou tyto faktografické chyby podstatné a nijak nesnižují jeho vysokou kvalitu, zvláště když i v jednotlivostech Bayly nabízí velmi trefné postřehy. Za všechny je možné zmínit jeho závěry v souvislosti s rozmachem globálního soupeření evropských států v průběhu 19. století, které Bayly nespatřuje primárně v rovině bezprostředních ekonomických potřeb (s. 249), ale jako rozmach agresivnějšího „militarizovaného nacionalismu“ (s. 220), který byl výrazně stimulován zkušenostmi s válkami a současně i vzpomínkami na ně (s. 261).

S tím, jak mezi evropskými státy došlo k omezeným válečným konfliktům ve třetí čtvrtině 19. století a jak si čím dál tím více vlády všímaly konkurentů nejen v Evropě, ale i v zámorí, bylo snadné přetavit tento nacionalismus v imperialismus a přenést vzájemné soupeření i na další kontinenty. Zde si pak státy nárokovaly území primárně nikoliv z aktuálních ekonomických pohnutek, ale kvůli jejich možnému hospodářskému a také strategickému významu v budoucnu. Důležitý tak nebyl okamžitý zisk, ale zájem, aby tato území neobsadil někdo jiný. Proto například rozdělení Afriky Bayly považuje za jakési „preventivní cvičení“ (s. 247). Na druhé straně se evropský imperialismus vracel jako bumerang, a to nejen na konci 19. století, ale již v jeho první polovině, kdy například v roce 1840 Britové přenesli imperialismus svobodného obchodu z První opiové války s Čínou do svého sporu s Královstvím obojí Sicílie kvůli exportu sicilské síry (s. 152).

Závěrem lze konstatovat, že Bayly ve své velkolepé fresce historie světa na prahu moderní doby přesvědčivě dokládá víceřetnou povahu změn ve světových dějinách, zvyšující se rychlost mezinárodních spojení a tím i uniformity, současně pak vzestup západní dominance s různými odezvami. Pod tíhou jeho argumentů se stává zřejmým nejen to, jak Evropa ovlivňovala vývoj jiných společností, ale také jak tento proces zpětně působil na vývoj evropských států a národů, neboť ten byl mnohdy výsledkem vlivu nejen regionálních, ale také globálních sil. Právě toto je užitečné uvědomit si rovněž při studiu dějin střední Evropy.

Miroslav Šedivý